

Dagmar Mocná a Dalibor Tureček (edd.)

TRADICÍ STVOŘENÁ

JAROSLAVĚ JANÁČKOVÉ
K DEVADESÁTINÁM

Ústav pro českou literaturu AV ČR

Akademie věd
České republiky

Publikace vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj
výzkumné instituce 68378068.

Vychází s podporou Ediční rady AV ČR.

Při práci na publikaci byly využity zdroje výzkumné infrastruktury
Česká literární bibliografie (<http://clb.ucl.cas.cz>).

Recenzovali:

PhDr. Marcela Mikulová, DrSc.

Mgr. Martin Hrdina, Ph.D.

Editors and preface © Dagmar Mocná, Dalibor Tureček, 2020

Authors © Gertraude Zand, Zuzana Urválková, Jana Vrajová, Magdaléna Pokorná,
Dagmar Mocná, Stanislava Fedrová, Alice Jedličková, Michal Charypar, Věra Brožová,
Lucie Kořínková, Dalibor Tureček, Pavel Janáček, 2020

Graphic and cover design © Filip Blažek, 2020

Cover illustrations © Literární archiv Památníku národního písemnictví, 2020

Photograph on p. 2 © Michael Wögerbauer, 2020

© Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2020

Všechna práva vyhrazena

ISBN 978-80-88069-89-8

Obsah

- Laudis et gratiae relatio 7
(Dagmar Mocná a Dalibor Tureček)
- Zápisník Boženy Němcové, jeho německé zdroje
a výpisky ze Stifterových Studií 12
(Gertraude Zand)
- Próza „Pan učitel“ Boženy Němcové mezi texty, intertexty a kontexty 25
(Zuzana Urválková)
- Životopis Boženy Němcové mezi pohádkou a biografií 51
(Jana Vraňová)
- Julie jeho života 65
(Magdaléna Pokorná)
- Rodinná kronika — časopis pro moderního čtenáře 74
(Dagmar Mocná)
- Nerudovy popisné moduly a postupy 94
(Stanislava Fedrová)
- Řeč Jiráskových postav: povahy, situace, emoce 116
(Alice Jedličková)
- Proměny realismu v próze Aloise Jiráska 129
(Michal Charypar)
- Dějiny pro dětské divadlo: historická hra českých učitelů
v 2. polovině 19. století 144
(Věra Brožová)
- Zeyerův žaponský román Gompači a Komurasaki
jako počátek vynalézání českého literárního Žaponu 166
(Lucie Kořínková)

Malostranská povídka Čapka-Choda a otázky literární historie 180
(Dalibor Tureček)

Na výspě hlasitého vyprávění 195
(Pavel Janáček)

Redakční poznámka 214

Autoři 215

Rejstřík 216

Summary 222

Zápisník Boženy Němcové, jeho německé zdroje a výpisky ze Stifterových *Studií*

Gertraude Zand

Rukopisný *Zápisník* Boženy Němcové o 167 ne vždy úplně popsáných listech, z pozdních padesátých let se nachází v Literárním archivu Památníku národního písemnictví.¹ Ačkoli existuje strojopisný opis, který před mnoha lety zhotovili Karel Dvořák (1913–1989) a Rudolf Skřeček (1908–1983),² není *Zápisník* posud zveřejněn. První krátký popis publikoval Václav Maidl ve sborníku *Božena Němcová. Obraz mezi obrazy* (MAIDL: 2001); Václavem Maidlem a Petrem Gojdou byly pod titulem *Nenech si být dlouhý čas!* prezentovány některé pasáže v Českém rozhlase,³ a tak našly alespoň akustickou cestu k veřejnosti. Mezitím mohly být zodpovězeny alespoň některé otázky, dotčené ve zmíněném prvním popisu Václavem Maidlem,⁴ celkové edici úplného *Zápisníku* ale brání podstatné těžkosti. Jednotlivé zápisky užívají různé jazyky — češtinu, němčinu a slovenštinu — a také různá

1 LA PNP, fond Božena Němcová, rukopisy vlastní: Zápisník z roku 1855–1859, tzv. Malý zápisník. Citáty ze *Zápisníku* jsou v dalším textu uváděny v závorkách číslem listu a stránky a (recto) nebo b (verso).

2 Dvořákův a Skřečkův opis obsahuje celkem 133 stran. Komentář na dalších 15 průběžných stranách sahá bohužel jen zhruba do poloviny *Zápisníku* (82a). Opis byl nedávno rovněž včleněn do fondu Literárního archivu: LA PNP, fond Božena Němcová, přírůstky: Božena Němcová, Zápisník z roku 1855–1859, tzv. Malý zápisník. Opis zápisníku (strojopis s rukopisnými poznámkami).

3 Vysílání proběhlo v únoru 2020 u příležitosti 200. narozenin autorky (MAIDL — GOJDA 2020); titul pořadu cituje jednu z pasáží v *Zápisníku* (124a).

4 „Nechala listy svázat ještě sama autorka? Jesliže ne, kdo? Je zápisník úplný? Lze jej považovat za chronologicky vedený [...] nebo mohlo dojít při svázání k přesunu listů? Proč jsou některé listy přeskočeny a nepopsány?“ (MAIDL: 2001).

písma — latinku, kurent a azbuku. Nepocházejí nadto výhradně z pera Boženy Němcové, registrujeme i cizí rukopisy. Některé pasáže jsou nečitelné, několik málo míst bylo dokonce záměrně učiněno nesrozumitelnými. V celku se tedy jedná o různé typy textových segmentů, sahajících nadto od krátkých praktických poznámek k citátům či celostránkovým výpiskům z literatury, přičemž sama Němcová explicitně uvedla zdroje jen některých z nich. Osobní a deníkový charakter má jediný zápis autorky, totiž líčení výletu na hrad Kokořín.⁵

Datace *Zápisníku* je obtížná, protože jen velmi málo zápisů je opatřeno datem. Chronologicky prvním přesným údajem je poznámka o smrti cara Mikuláše prvního 2. 3. 1855 (145b). Zdánlivě dříve napsaná noticka k básni „Psáno v lese Kokořinském, 26. 6. 1853“ (6a), je velmi špatně čitelná a pravděpodobně ve skutečnosti pochází až z roku 1855. Dvořák a Skřeček (DVOŘÁK — SKŘEČEK: 137) se domnívají, že časový údaj 1853 byl zanesen dodatečně měkkí tužkou omylem; odvolávají se přitom na Miloslava Novotného (IDEM 1957: 395), který zastával tentýž názor a argumentoval, že Němcová v červnu 1853 prokazatelně pobývala v Uhrách, a nikoli v Čechách (NOVOTNÝ 1950: 94). Mimoto byl již námi zmíněný zápis o výletu na Kokořín (139b–143b) napsán identickou měkkí tužkou a způsobem vedení písmen, vztahuje se ale ke smrti Němcové syna Hynka a musí tedy být každopádně datován po 19. 10. 1853, a nikoli už k červnu 1853 (IDEM 1950: 94–95).

Poslední přímo v textu uvedené datum se vztahuje k roku 1859 a týká se zmínky o nedokončené povídce „Cesta z poutí“. Nepřímo je možno ještě jako mezní termín stanovit datum srpen 1860: v tomto měsíci vyšel ve *Westermann's Illustrirte Monatshefte*⁶ příspěvek, z něhož Němcová pro *Zápisník* (124b–130a) přeložila do češtiny úryvky o Kolumbovi z textů „Die drei großen Reisen. Die Entdeckung Amerika's, die Umschiffung des Caps und die Weltumseglung“ (*Westermann's Illustrirte Monatshefte* 1860: 512–521), neuvedla ovšem ani titul, ani zdroj. Překlad

⁵ Tento text editoval a komentoval Miloslav Novotný v *Margináliích* (NOVOTNÝ 1950). Zápis (139b–143b) je ilustrován kresbou hradu Kokořín ve čtvercovém formátu (140a), reprodukovanou rovněž v *Margináliích*. Němcová znala úzus ilustrování z beletristických časopisů své doby jako *Die Gartenlaube* nebo *Westermann's Illustrirte Monatshefte*.

⁶ Tituly německých literárních děl, popřípadě časopisů ponecháváme ve shodě se *Zápisníkem* v originálním znění.

se tu zjevně děl ad hoc, o čemž svědčí mnohé škrty a opravy. Průběžné chronologické uspořádání *Zápisníku* není patrné: tak na aktuální zápis s datem 26. 6. 1855 (6a) navazují poznámky k cestě do Mlékosrb, Nového Bydžova a Hradce Králové (43b), kterou Němcová podnikla roku 1859 a v jejímž průběhu si pořídila záznamy o pracovních podmínkách továrních dělníků v přádelně bavlny v Malé Skalici (51a–51b),⁷ poté se pod několika řádky, které byly dodatečně upraveny jako nečitelné, nachází datum 23. 3. 1855 (81b), a konečně — po řadě stránek, vyplněných kupříkladu citáty z Westermannových *Illustrirte Monatshefte* z let 1857 až 1860 (102b, 117b, 119a, 124b) — opět následuje časově aktuální údaj o smrti cara Mikuláše prvního, vážící se ke dni 2. 3. 1855 (145b).

Neuspořádaná chronologie a 67 nepopsaných stran (53b–77b, 130b–139a) by mohly vést k dedukci, že poznámkový sešit mohl být otevírán a popisován nesoustavně, na různých místech. Přesto ale některé pasáže vykazují jen těžko vysvětlitelnou mezerovitost: již zmíněné překlady textu o Kolumbovi mohly zůstat fragmentem snad i z pracovně technických důvodů; že ale nebyla v úplnosti přejata báseň „Waldmärchen“ Emanuela Geibla, je tím podivnější, že opis začíná na novém listu v polovině třetí sloky originálu a pokračuje přes dalších šest strof až ke konci básně; začátek se snad nacházel na předcházející, ale mezitím ztracené stránce. Tyto chybějící stránky tedy mluví pro dodatečnou vazbu celku více než ony nepopsané listy. Václav Maidl ve prospěch této teze argumentuje i tím, že mnohá písmena na vnitřním okraji stránek sahají až do švu, a na mnoha stránkách došlo k řezu části písmen či dokonce písmen celých na vnějším okraji (MAIDL 2001). Na pozdější vazbu ukazuje ostatně i okolnost, že svazček není tak ohmataný, jak by musel být po nejméně pětiletém užívání.⁸ Jedno textové místo ale naopak napovídá, že přinejmenším část listů byla od počátku svázána: „Napište to o Karpatech sem do té knížky“ (94b), vyzvala Němcová jednoho ze spolupisatelů.⁹ Číslo stránek na vnitřním spodním okraji byla ale každopádně zanesena až dodatečně.

7 Údaje o této cestě viz NĚMCOVÁ 2004: 459.

8 Zkoumání papíru by mohlo ukázat, zda mají jednotlivé listy jednotnou kvalitu, nebo zda různé stránky jeví různou jakost.

9 Otázka různých cizích rukou v *Zápisníku* bude pojednána dále. Na tomto místě považují za potřebné zmínit Leopolda Hansmanna, od něhož pochází předcházející i následující zápis.

Jeden z nejtěžších úkolů při přípravě edice by spočíval ve stanovení původu a smyslu jednotlivých záznamů a jejich vzájemné souvislosti. Mé dosavadní výzkumy a výsledky se vztahují k německojazyčným záznamům, takřka výlučně k citátům; vlastní texty Němcové, tvořící v *Zápisníku* beztoho absolutní menšinu, jsou psány česky. Výjimkou je pouze autorčin komentář k jednomu německému citátu (1b) a poznámky k úředním záležitostem Josefa Němce (96b). Také cizojazyčné autory, jako George Sandovou, recipovala Němcová v německých překladech, jak je obecně známo. Mnohé citáty — jednotlivé fráze, věty, odstavce nebo delší textové pasáže — jsou přejaty z časopisů, které byly rozšířeny v celém německém jazykovém prostoru, jako například již zmiňované Westermannovy *Illustrierte Deutsche Monatshefte*. Odtud byla převzata báseň Leopolda Schefera „Ganz und halb“ (102b), dále odkaz na překlad ruské pohádky „Die Zuckereerbse“ Moritze Hartmanna (119a), pasáž z „Die Entdeckung Amerikas“ (124b–130a), odkaz na článek „Ein Flachsfest bei den Lithauern“ Maxe Rosenheyna a na „Die Brüder Zosimas“ (145a). Z *Gartenlaube* pochází báseň Alberta Traegera (50a), z mnichovského humoristického časopisu *Fliegende Blätter* pak motto „Seufzer“ (50a). Pochopitelně se vyskytují i výpisky z místních periodik a publikací, kupříkladu z *Bohemia* pod redakcí Franze Klutschaka dopis vévody orléanského vévodovi z Nemours, týkající se manželství, pocházející původně z *Mémoires d'un Bourgeois in Paris* Louise-Désiré Vérona (3b). Z *Moravie*, „listu pro zábavu a vlastivědu, pro společenský a průmyslový pokrok“ („Blatt zur Unterhaltung, zur Kunde des Vaterlandes, des gesellschaftlichen und industriellen Fortschritts“), byl převzat aforismus o umění (3a), z Paulem Aloisem Klarem vydávané *Libusse* citát Marie Gabriely Kittlové (37a). Ostatní citáty pocházejí z jednotlivých knižních publikací, které si Němcová často vypůjčovala. Nalézt autorkou užívané zdroje zůstává ještě komplikovanější úlohou, než připsat jednotlivé citované pasáže konkrétním autorům a dílům.

Momentálně může být jednoznačně identifikováno přes 25 autorů německého jazyka, mezi nimi velcí klasičtí básníci, ale také dnes již méně známí komerční autoři své doby — v abecedním pořadí Franz [= François] Arago, Berthold Auerbach, Georg Friedrich Daumer, Emanuel Geibel, Johann Wolfgang von Goethe, Karl von Gutzkow, Heinrich Heine, Karl Lebrecht Immermann, Maria Gabriela

Kittlová, Heinrich von Kleist, Nikolaus Lenau, Johann Graf Mailáth von Székely, Alfred Meissner, Julius Mosen, Theodor von Mügge, August Friedrich Ernst Langbein, Jean Paul, Otto Roquette, Leopold Schefer, Friedrich von Schiller, Matthias Jacob Schleiden, Johann Gottfried Seume, Adalbert Stifter, Adolf Strodtmann, Albert Traeger a Christoph Martin Wieland.

Některá díla německé literatury jsou citována obzvláště hojně, ku příkladu *Schwarzwälder Dorfgeschichten* Bertholda Auerbacha, sbírka básní Georga Daumera *Hafis, Blumen-, Frucht- und Dornenstücke, oder Ehestand, Tod und Hochzeit des Armenadvokaten F. St. Siebenkäs* Jeana Paula, básně Heinricha Heineho, ale též Meißnerovy vzpomínky na Heineho. Co do rozsahu jsou v čele opsaných textů, a to nikoli jen německojazyčných, *Studien* Adalberta Stiftera s více než 60 stránkami (7b–37a, 110a, 111b a 112b). Němcová toto dílo¹⁰ obdržela jako výpůjčku od Leopolda Hansmanna, jak je patrné z jeho listu z 16. dubna 1856: „s Ladou Niólou dostanete Stiftera“.¹¹ V *Zápismíku* se nachází výpisky z dvanácti z celkem 13 povídek, publikovaných ve Stifterových *Studien*: *Der Condor* (1840), *Feldblumen* (1840), *Das Haidedorf* (1840), *Der Hochwald* (1841), *Die Narrenburg* (1841), *Die Mappe meines Urgroßvaters* (1841), *Abdias* (1842), *Brigitta* (1843), *Der Hagestolz* (1844), *Der Waldsteig* (1844), *Zwei Schwestern* (1845) a *Der beschriebene Tännling* (1845); chybí pouze *Das alte Siegel* (1843).

Jednoduchou odpověď na otázku, proč Němcová vypůjčenou knihu tak podrobně excerpovala, nabízí její překerní finanční situace v pozdních padesátých letech, která jí, jak známo, znemožňovala výdaje, jež nebyly nezbytně nutné. Na získání vlastního exempláře Stifterovy knihy dokonce o šesti svazcích nebylo vskutku ani pomyšlení; opis se tak stal náhradním způsobem, jak dostat knihu do vlastnictví. Z druhé strany se ale zároveň nejednalo jen o individuální, nýbrž o velký společenský počín a prožitek: z celkových zhruba 60 stran, popsanych Stifterovými povídkami, pochází cca 40 částečně nebo úplně z cizí ruky (15b–20a, 22b–25b a 26a–37a), některé z nich snad dokonce pocházejí

¹⁰ Jedná se o druhé vydání *Studien*, ve kterém Stifter ve srovnání s vydáním prvním provedl podstatné textové změny, které umožňují edici bezpečně identifikovat jako zdroj výpisků Boženy Němcové.

¹¹ Leopold Hansmann B. N., Karlu Němcovi a Václavu Čeňku Bendlovi, 16. 4. 1856 (NĚMCOVÁ 2004: 218).

od dvou rozličných písařů. Otázka cizích rukopisů je zároveň jednou z nejzajímavějších hádanek, které *Zápisník* poskytuje.¹² Již Václav Maidl (IDEM 2001) poukázal, že se zde vyskytuje rukopis Václava Čenka Bendla: z jeho pera pochází — jak jednoznačně dokládá srovnání s originálem dopisu, otištěným v korespondenci Němcové (srov. NĚMCOVÁ 2004: 299, 2006: 110, 114; 2007: 161) — český překlad jedné z básní z *Buch der Lieder* Heinricha Heineho (80a). Bendlovou prací je pak i opis *Pěnice* (80a–81a), tedy českého překladu díla George Sandové *La Petite Fadette*, pořízeného Hanušem Jurenkou a otištěného 1855 v *Lumíru* (*Lumír* 1855: 457–459). Druhou ruku, podílející se na *Zápisníku*, lze rovněž určit na základě srovnání s publikovanými dopisy Němcové a přisoudit ji jednoznačně Leopoldu Hansmannovi (srov. NĚMCOVÁ 2004: 296–297; 2006: 239–242). Z této ruky¹³ pocházejí německé výpisky z jedné z novel George Sandové, opatřené českými poznámkami písaře (92b–93b), průpovídka o dobrém jídle (94a) a báseň „Wunsch“ Nikolause Lenaua (94b–95b). Doposud se nepodařilo určit autora dalšího dvoustránkového textu psaného touž rukou (82b–83a); možná že pochází od samotného Hansmanna.¹⁴

V přepisech ze Stifterových *Studien* se nalézají další rukopisy, které se zjevně liší od oněch Bendlových a Hansmannových. Prvý z nich (15b–20a) se vyznačuje nápadně dlouhými podtrženými. Dvořák a Skřeček tento typ písma charakterizují slovy „velmi vypsané, plynulé, tence píšící péro“, „dobře rozlišený tahy okrouhlé a ostré“ a „sklon značně doprava“ (DVOŘÁK — SKŘEČEK: 139). Pro tutéž ruku reklamují Dvořák se Skřečkem (IBID: 141) i další místo, které zjevně nepochází od Němcové (22b–25b); je ale mnohem méně hranaté než první rukopis a pochází snad od dalšího, čtvrtého písaře. Jednotlivé rukopisy tu však není možno identifikovat.¹⁵ Navíc se

12 Různá písma představují specifickou obtíž: latinkou psaný český text vypadá na první pohled zcela jinak než německé zápisy v kurentu.

13 Pro Hansmannův kulatý rukopis jsou typické koncové smyčky, zjeměna u malých písmen „d“, takřka kruhový háček v češtině a nad „u“ v kurentu, jakož i znaky přehlásek v němčině, tedy u „ä“, „ö“ a „ü“. Slovo „selbst“ se kupříkladu nachází v originále dopisu z 15. 11. 1857 (srov. NĚMCOVÁ 2006: 241) a je identické s výrazem „selbst“ v *Zápisníku* (93a).

14 Literární kvalita tohoto textu je pochybná, porovnání s Hansmannovými spisy tu ale nemůžeme provést.

15 Vínou omezených pracovních podmínek na jaře a v létě 2020 jsem bohužel nemohla provést srovnání s rukopisy, které by tu připadaly v úvahu a jsou deponovány v českých archivech.

v *Zápisníku* vyskytuje bibliografický údaj (I44b), který pochází pravděpodobně z ruky Viléma Dušana Lambly,¹⁶ na jehož „Zápisky cestujícího po Slovensku“ v časopisu *Poutník* i poukazuje. Další cizí ruka se nachází v rubrice „Slovenské přísloví“ (I48a–I49b); vypadá jako dětské písmo a pravděpodobně ji nelze přisoudit Němcové, i když uvážíme, že v cizím jazyce člověk píše poněkud odlišným způsobem.

Více než textologickým problémům bych se ale chtěla věnovat otázce, proč právě Stifterovy *Studien* zaujímají v *Zápisníku* tak velký prostor. Dalo by se tu jednoduše argumentovat shodou dobového kontextu a atmosféry: Adalbert Stifter (1805–1868) sice byl o patrně 15 let starší než Němcová, ale oba začali publikovat počátkem čtyřicátých let, náleželi do času *biedermeieru*¹⁷ a působili ve srovnatelné kulturní atmosféře. Porovnání Stiftera a Němcové v souvislosti s českým *biedermeierem* se ostatně týkal i článek Václava Maidla (IDEM 2004),¹⁸ soustředěný ovšem především k románu *Der Nachsommer*. Jaroslava Janáčková pak ve své studii o recepci Stiftera u Němcové (JANÁČKOVÁ 2007)¹⁹ pokládá za možnou autorčinu znalost povídky *Die Mappe meines Urgroßvaters* již v průběhu práce na *Babičce* (IBID.: 134). Tento předpoklad nelze potvrdit výše zmíněnou chronologií *Zápisníku*; pro argumentaci Jaroslavy Janáčkové to ovšem není rozhodující: navazuje na Milanem Kunderou postulovaný rozdíl mezi Stifterovým „rakouským měšťanským *biedermeierem*“ a „českým plebejským *biedermeierem*“ Němcové, což postihuje i Maidlem zavedená diference mezi „řádem řízeným, reflektovaným“ a „řádem přirozeným“ (MAIDL 2004: 397). Janáčková tento rozdíl dále rozvíjí do opozice mezi Stifterovou „učeností“ oproti „neučenosti“ Němcové a na základě úvah o kulturní paměti dospívá k závěru, že Stifter náleží k „písemné kultuře“, kdežto Němcová náleží ke „kultuře orální“ (JANÁČKOVÁ 2007: 142).

¹⁶ V tomto smyslu se zmínila kdysi v osobním rozhovoru Jaroslava Janáčková.

¹⁷ K problematice pojmu *biedermeier* v české literárněvědné diskusi viz TUREČEK 2004: 386–393.

¹⁸ *Biedermeier* tu nechápe Maidl v užším literárněvědném smyslu, nýbrž jako „[...] životní pocit [...] s jeho usilováním o vyváženost, uměřenost, pěstování rodinného zázemí, řád a chtěnou (či spíše touženou) harmonii“ (MAIDL 2004: 400–401).

¹⁹ Ve své studii uvádí Janáčková *Zápisník* pod signaturou 3a J 41, která se vztahuje na fond Národního muzea, kde byl svazek původně uložen. Nyní se nachází pod výše uvedeným titulem v Literárním archivu.

Stifter je ovšem známý především svými pozdními díly, tedy výchovným románem *Der Nachsommer* (1857) a historickým románem *Witiko* (1865–1867); jeho zralý epický styl se vyznačuje minuciózním popisem jednotlivostí a poněkud obširným způsobem vyprávění. U raného Stiftera ale nalezneme „přemíru lyričnosti“ („lyrischer Gefühlsüberschwang“; KRÖKEL 1950: 1185): nalézá se v průsečíku vzájemného napětí romantismu a realismu, jak Václav Černý interpretoval Němcové *Babičku* (ČERNÝ 1982). Intenzivní recepcce Stifterových *Studien* v *Zápisníku* je podle mého mínění také způsobena právě oním dynamickým mísením „mezi preromantickým sentimentalismem a biedermeierovskou sentimentální větví romantismu“, o kterém psal Aleš Haman (citát podle TUREČEK 2004: 392). Převážnou část pasáží ze *Studien* opsala Němcová přímo z prvních textů, které podnes náležejí k nejoblíbenějším (KRÖKEL 1950: 1186); především z povídek *Der Condor*, *Feldblumen*, *Das Haidedorf* a *Der Hochwald*. V raných studiích přitom Stifter ještě pěstuje vpravdě bezprostřední vyprávěcí styl: používá ich-formu, autentické vyprávěcí formy (dopis a deník),²⁰ zaujímá vyprávěcí perspektivu postav a vcítuje se do jejich vnitřního života, čemuž odpovídá i častá přímá řeč.²¹ Hlavními postavami jsou především mladí lidé, kteří jako romantičtí poutníci vycházejí do světa a v něm pak v biedermeierovském duchu často nalézají své dobré místo (kupříkladu prostřednictvím návratu do vlasti, nebo založením domácnosti), zažívají své první ideály lásky a milostné prožitky (jen *Hochwald* tu představuje výjimku a končí tragicky), a ve svém jednání a cítění jsou vedeni čistými, ušlechtilými motivy. Podrobují se onomu stifterovskému pořádku, nazývanému zpravidla „mírný zákon“ („das sanfte Gesetz“),²² který vyjadřuje autorovu touhu po harmonii ve vztazích mezi lidmi. Právě mezilidské vztahy tu také hrají podstatnou roli — zcela jinak než v pozdním díle — a to nejen vztahy rodinné, nýbrž vztahy ve znamení přátelství, jehož velký význam se rovněž zakládá na preromantické

20 V povídce *Feldblumen* kupříkladu vypravuje mladý Albrecht své příhody příteli Titovi formou důvěrných dopisů.

21 Pokud Maidl ve své studii rozlišuje mezi „živým vypravováním“ a „otevřeným komunikačním prostředím“ u Němcové a popisným vyprávěcím stylem Stifterovým, pak to platí především pro pozdního Stiftera (srov. MAIDL 2004: 400).

22 Adalbert Stifter napsal v předmluvě k *Bunte Steine*: „Wir wollen das sanfte Gesetz zu erblicken suchen, wodurch das menschliche Geschlecht geleitet wird“ (STIFTER 1853: 6).

citovosti. To vše mohlo Němcovou v *Studien* rovněž oslovit, stejně jako postavy žen, které myslí a jednájí velmi samostatně.²³

Jak je obecně známo, věnovala Němcová obzvláštní zájem přírodě, jejíž líčení u Stiftera zaujímá mimořádné místo. Němcová si opsala mnohé pasáže z povídky *Der Hochwald*, která je označována za „nejkrásnější oslavu lesa, jakou známe“ („die schönste Verherrlichung des Waldes, die wir kennen“; TSCHULIK 1960: 153) a údajně dokonce slouží jako „standardní zdroj pro dějiny vegetace a lesů Šumavy“ („Standardquelle für die Vegetations- und Forstgeschichte des Böhmerwaldes“; STUTZER 1987: 26–27). Mnohé výpisky pocházejí též z povídky *Das Haidedorf*, jejíž romantický hrdina si v lese zřídí obydlí obklopené rostlinami a zvířaty, líčené v nejkrásnějších barvách. Neznámé a cizí krajiny jako africká poušť v povídce *Abdias* nebo uherská pusta v *Brigittě* oslovovaly Němcovou zjevně méně než jí blízká a čtenářům potencionálně známá česká krajina Šumavy.

V neposlední řadě se Němcová zajímala o myšlenkový a pocitový svět Stifterových protagonistů. Opisovala si náladové scény a aforistická rčení, jako například: „Wie schwach und wie herrlich ist der Mensch, wenn ein allmächtig Gefühl seine Seele bewegt, und ihr mehr Schimmer und Macht verleiht, als im ganzen andern todten Weltall liegt!“²⁴ (7b; STIFTER 1847b: 136). Funkce takových citátů je především afirmativní: mnohé z vybraných pasáží odráží vlastní postoje Němcové, jak je známe z obsáhlé korespondence, tak její názhledy na manželství a rodičovství: „Die Kinder sind eine Gottesgabe, daß wir sie erziehen, wie es ihnen formmt, nicht wie es uns nützt.“²⁵ (20b; STIFTER 1847a: 313). Němcová si pro své výpisky zjevně vyhledávala ze *Studien* zcela určitá místa; mnohá z nich jen volně reprodukovala

23 Například v povídce *Feldblumen* vyniká svým humanistickým vzděláním postava Angely, ve *Zwei Schwestern* hospodaří jedna z hlavních postav, mladá dívka, a v povídce *Der Waldsteig* se Maria chápe iniciativy, uzdravuje nervózního hypochondra Tiburia z jeho pomatení a vzbuzuje jeho lásku; povídka končí uzavřením sňatku, které je ale — skoro ironicky — jen krátce zmíněno a není nijak vylíčeno: v centru pozornosti stojí předcházející příběh, odehrávající se z největší části v lese.

24 „Jak slabý a jak nádherný je člověk, když jeho duší pohne všemocný cit a propůjčí jí více lesku a moci, než kolik leží v celém ostatním mrtvém vesmíru“.

25 „Děti jsou Božím darem, pročež je máme vychovávat tak, aby je to formovalo, nikoli aby nám to prospívalo“.

nebo krátce shrnula, přejala tedy pro sebe rozhodující body původního doslovného znění.

Jiné povahy jsou opisy pocházející z cizího pera: jedná se tu o nápadně pravidelně psané, obsáhlejší textové pasáže. Z povídky *Abdias* kupříkladu opsala cizí ruka několik stran úvodu (22a–24a).²⁶ Jelikož skoro všechny pasáže ze *Studien* následují takřka bezprostředně po sobě (7b–37b), můžeme usuzovat, že vznikly v krátkém časovém úseku. Na vzdálenějších místech *Zápisníku* se nalézají jen tři záznaky, ovšem rovněž těsně za sebou řazené a spojené jasně deklarovanou botanickou souvislostí: před úryvky z přednášek Mathiase Jacoba Schleidena, publikovaných ve svazku *Die Pflanze und ihr Leben* (II3a) cituje Němcová z povídky *Die Mappe meines Urgroßvaters* popis luční trávy (II2a; STIFTER 1848a: 266) a návod na pěstování rostlin na skalkách (II0a; STIFTER 1848a: 263–264), jakož i popis domácí výroby malé tašky z březové kůry z povídky *Der Waldsteig* (IIIb; STIFTER 1850a: 322). Neznámí písaři buď opsali text přímo z předlohy, nebo jej zaznamenali podle diktátu Němcové,²⁷ jejíž přítomnost vysvítá z náhodného střídání rukopisu. Němcová opisy zjevně kontrolovala, některá místa jsou škrtnuta, korigována nebo doplněna její vlastní rukou. Evidentně brala *Zápisník* častěji do rukou (a možná nejen ona), protože stále jsou doplňovány další pasáže, psané jinou barvou, podtrhované, vsunované, nebo též proškrtané třeba až k nečitelnosti. Čilé doplňování a škrty zjevně mohla podnítit i Hansmannova přítomnost: právě v souvislosti s jeho rukopisy se vyskytují mnohé odkazy na to, že *Zápisník* byl také intenzivní společnou aktivitou a prožitkem.

V opisech ze *Studien* jsou kromě nadpisů a slov, která měla být akcentována při čtení, podtržena dvě místa, která byla pravděpodobně považována za zvláště důležitá: „Aber die Menschen, sie können nichts bewundern, als was sie selber gemacht haben, und nichts betrachten, als in der Meinung, es sei für sie gebildet.“²⁸ (21a; STIFTER 1847b:

26 Dojem, že zde šlo spíše o rozsah než o obsah výpisků, zavdává příčinu ke spekulaci, že bylo záměrem opsat co nejvíce textu před tím, než bylo nutno *Studien* vrátit. Pokud by cizí rukopis náležel Hansmannovi, bylo by představitelné, že svazky také sám odvezl.

27 Tento názor zastává také Maidl, k čemuž ho vede „graficky realizovaná znělostní asimilace na konci slov“ (MAIDL 2001).

100–101) a „Nichts macht uns so sicher als die Fähigkeit des Erwerbens.“²⁹ (21b; STIFTER 1848b: 14). Text *Studien* si Němcová alespoň částečně osvojila prostřednictvím opisů. Obsah a význam *Zápisníku* si její potomci ještě zcela neosvojili — snad v bláhovém mínění, že nebyl vytvořen pro ně. Předcházející poznámky byly zamýšleny jako malý, ale snad nikoli neužitečný příspěvek k dalšímu prozkoumání *Zápisníku*.

Prameny

DVOŘÁK, Karel — SKŘEČEK, Rudolf

Strojopis *Zápisníku* (částečně s komentářem), LA PNP, fond Božena Němcová, přírůstky: Božena Němcová, Zápisník z roku 1855–1859, tzv. Malý zápisník. Opis zápisníku (strojopis s rukopisnými poznámkami)

Lumír

1855 č. 20, 17. května, s. 457–459

NĚMCOVÁ, Božena

Zápisník, LA PNP, fond Božena Němcová, rukopisy vlastní: Zápisník z roku 1855–1859, tzv. Malý zápisník

2004 *Korespondence II. 1853–1856*; edd. Robert Adam, Jaroslava Janáčková, Magdaléna Pokorná, Lucie Saicová Římalová, Stanislav Wimmer (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)

2006 *Korespondence III. 1857–1858*; edd. Robert Adam, Jaroslava Janáčková, František Martínek, Magdaléna Pokorná, Lucie Saicová Římalová, Stanislav Wimmer (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)

2007 *Korespondence IV. 1859–1862*; edd. Robert Adam, Jaroslava Janáčková, František Martínek, Magdaléna Pokorná, Lucie Saicová Římalová, Stanislav Wimmer (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)

STIFTER, Adalbert

1847a *Studien*, sv. 1 (Pesth: Gustav Heckenast)

1847b *Studien*, sv. 2 (Pesth: Gustav Heckenast)

1848a *Studien*, sv. 3 (Pesth: Gustav Heckenast)

1848b *Studien*, sv. 4 (Pesth: Gustav Heckenast)

1850a *Studien*, sv. 5 (Pesth: Gustav Heckenast)

28 „Ale lidé, ti nemohou obdivovat nic než to, co sami učinili, a nic neberou v úvahu než to, co pro ně vytvořilo mínění“.

29 „Nic nás nečiní tak jistými jako schopnost osvojovat si“.

1850b *Studien*, sv. 6 (Pesth: Gustav Heckenast)
1853 „Vorrede“; in idem: *Bunte Steine* (Pesth: Gustav Heckenast), s. I–12

Westermann's Illustrirte Monatshefte

1860 č. 47, srpen, s. 512–521

Literatura

ČERNÝ, Václav

1982 *Knižka o Babičce a její autorce* (Toronto: Sixty-Eight Publishers)

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

2007 „Rané setkání s Adalbertem Stifterem (Jeden klíč k Babičce)“; in eadem:
Božena Němcová. Příběhy, situace, obrazy (Praha: Academia), s. 133–142

KRŮKEL, Fritz

1950 „Nachwort“; in Adalbert Stifter: *Studien* (München: Artemis & Winkler),
s. 1175–1192

MAIDL, Václav

2001 „Nad nezveřejněným zápisníkem Boženy Němcové“; in Yveta Dörflová,
Helena Kokešová, Hana Taudyová (edd.): *Božena Němcová. Obraz mezi obrazy*
(Praha: Památník národního písemnictví), s.p.

2004 „Adalbert Stifter a Božena Němcová: podoby a rozdíly“; in Helena
Lorenzová, Taťana Petrasová (edd.): *Biedermeier v českých zemích. Sborník
příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století* (Praha: Koniasch
Latin Press), s. 394–401

MAIDL, Václav — GOJDA, Petr

2020 „Nenech si být dlouhý čas!“; *Vltava.rozhlas.cz*, <[https://vltava.rozhlas.cz/
bozena-nemcova-nenech-si-byt-dlouhy-cas-8144830](https://vltava.rozhlas.cz/bozena-nemcova-nenech-si-byt-dlouhy-cas-8144830)>, přístup 04. 09. 2020

NOVOTNÝ, Miloslav

1950 „Máchovská cesta Boženy Němcové (Z nových příspěvků k životu a dílu
Boženy Němcové)“; *Marginálie. Věstník Spolku českých bibliofilů* 23, č. 4–5,
s. 89–95

NOVOTNÝ, Miloslav (ed.)

1957 *Život Boženy Němcové. Dopisy a dokumenty V. Slavný rok 1855, vydání Babičky,
čtvrtá cesta na Slovensko* (Praha: Československý spisovatel)

STUTZER, Dietmar

1987 „Wo StifTERS ‚Hochwald‘ stand“, *Literatur in Bayern* 3, č. 7, s. 26–27

TUREČEK, Dalibor

2004 „Biedermeier a současná literárněvědná bohemistika“; in Helena Lorenzová, Tatana Petrasová (edd.): *Biedermeier v českých zemích. Sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století* (Praha: Koniáš Latin Press), s. 386–393

TSCHULIK, Werner

1960 *Die österreichische Dichtung im Rahmen der Weltliteratur* (Wien: Österreichischer Bundesverlag)

Summary

**Božena Němcová's *Zápisník*,
its German sources, and extracts from Stifter's *Studies*
Gertraude Zand, Department of Slavonic Studies,
University of Vienna**

In its introduction, this study explores the state of research on Božena Němcová's *Zápisník* (*Diary*) and is focused on questions of its dating, chronology, and external appearance. In its second part, the study looks into the numerous German-language sources of Němcová's entries; the emphasis here is on analyzing Němcová's interest in Adalbert Stifter, whose *Studien* occupy by far the most space among the excerpts in *Zápisník*.

**Božena Němcová's *Pan učitel* between Texts,
Intertexts, and Contexts
Zuzana Urválková, Institute of Czech Literature,
Faculty of Arts, Masaryk University, Brno**

This paper is focused on the intertextual connections and circumstances of Božena Němcová's prose work *Pan učitel* (*A Teacher*), and especially those regarding František Mošner's educational work *Pěstounka* (*The Foster Mother*, 1851) and the prose work *Philosophie für die Ewigkeit. Skizze aus dem Leben eines Dorfschulmeisters* (*A Philosophy for Eternity. Sketches from the Life of a Village Schoolmaster*, 1855) by A. F. Liebelt, a German-language author, forgotten today, whom Němcová could